

HISTORIA 1A2

LARS HAMMARÉN
JULIA LINDHOLM

CAPENSIS FÖRLAG AB

INNEHÅLL

LÅNGSIKTIGA HISTORISKA FÖRÄNDRINGSPROCESSER	6	1800- OCH 1900-TALEN I VÄRLDEN OCH SVERIGE	38
Att skriva historia	8		
Historisk empati	10	TEKNISK UTVECKLING	40
Epok - ett historiskt tidsbegrepp	12		
STATSBILDNING	14	GLOBAL INDUSTRIALISERING	42
MAKT	20	ÖKAT VÄLSTÅND	44
JORDBRUKETS UTVECKLING	22	MIGRATION	46
Jordbruk - när vi lär av historien	24	FÖRÄNDRADE MAKTFÖRHÅLLANDEN	48
BEFOLKNINGSUTVECKLING	26	DEMOKRATISERING	52
MÄNNISKORS VÄRDE	30	MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER	54
KÖNSMÖNSTER	32	JÄMSTÄLLDHET	56
		FREDSSTRÄVANDEN	58
		SVERIGE 1772 - IDAG	60
		INDUSTRIALISERINGEN I SVERIGE	66
		DET SVENSKA VÄLFÄRDS-SAMHÄLLET	68
		DEMOKRATISERINGEN I SVERIGE	72
		Fyra stora folkrörelser	73
		Demokratiseringen steg för steg	74
		JÄMSTÄLLDHET I SVERIGE	76

HISTORIEBRUK OCH IDENTITETER	78	HISTORISKT KÄLLMATERIAL	94
Gemensamma kulturarv	79	Macha Rolnikas dagbok	94
Identiteter	80	Ottobah Cugoano - kampen mot slaveriet	95
Historiebruk inom familjen	82	Protokoll från en värmländsk sockenstämma	96
Historiebruk inom stora organisationer	84	Fackföreningar	98
Historiebruk i vardagen	85	Bildanalys - idrott och politik	100
KRITISK GRANSKNING AV KÄLLMATERIAL	86	FLER ORD OCH BEGREPP	102
Källkritik	88	INSTUDERINGSFRÅGOR	106
Digitalt källmaterial	90	REGISTER	112
Källkritiskt om sekundärkällor	91	PERSONREGISTER	114
Aktörs- och strukturperspektiv i en sekundärkälla	92	Kvinnor	114
Nya idéer	93	Män	115
		VÄRLDSKARTA	116
		BILDFÖRTECKNING	118

STATSBILDNING

Bild från Thomas Hobbes bok Leviathan (1651). Människans liv innan staten fanns var enligt Hobbes "ensamt, uselt, vidrigt, djuriskt och kort".

Statsbildning är den process som sker när stater bildas. En stat kännetecknas av en stark centralmakt, till exempel en diktatorisk kejsare eller ett demokratiskt folkvalt parlament, som med hjälp av

- ◇ polis och/eller militär har kontroll över ett större landområde och
- ◇ tjänstemän (byråkrater) beskattar och styr över befolkningen.

Tidiga statsbildningar

De första "riktiga" staterna uppstod i Egypten (3100 f.v.t.) och Mesopotamien (där stadsstater utvecklades till kungadömen efter 3000 f.v.t.). Det bildades också tidigt stater på flera ställen i Mellanöstern, bland annat det mäktiga Hettiterriket (inre delarna av Turkiet, 1700 f.v.t.) och Akemenidernas rike (Iran, 550 f.v.t.). Ett annat ord för stat är just rike. Romarriket dominerade hela medelhavsområdet från 300-talet f.v.t. till 400-talet e.v.t.

I Kina hade det under forntiden utvecklats över

hundra mindre stater. Efter många krig skapades till slut ett enda Kina omkring 221 f.v.t.

I Indien, med undantag av Mogulriket som 1526-1707 omfattade nästan hela den indiska halvön, skapades aldrig ett enat och bestående stort rike före frigörelsen från britterna 1947.

Efter Muhammeds enande av araberna 622 e.v.t. skapades ett stort arabiskt kalifat. I Mexiko bildades Aztekerriket och i Peru Inkariket (båda på 1400-talet e.v.t.). I Afrika är Mali och Songhai exempel på stater vid ungefär samma tid.

Fyra stadier av samhällsutveckling

Ett samhälle består av en grupp människor som lever tillsammans under en längre tid. Det kan vara allt från ett tiotal individer upp till flera hundra miljoner människor som bildar ett samhälle. Forskare beskriver den historiska utvecklingen av olika samhällen i fyra olika stadier, från det enkla jägarsamlarsamhället, via stamsamhällen och hövdingadömen till det fjärde stadiet som är just stater.

Det första stadiet - jägar-samlarsamhället

Under det första stadiet organiserade sig människor i jägar-samlarsamhällen under flera hundratusen år. Då rörde sig människor i grupper, bestående av några få familjer, från område till område för att jaga, fiska och samla växter.

Det andra stadiet - stamsamhället

Det andra stadiet är stamsamhället. Stamsamhällen uppstod i och med jordbruksrevolutionen (neolitiska revolutionen) för cirka 10 000 år sedan.

Människorna försörjde sig på jordbruk och boskapsskötsel. Männen arbetade på åkern och med boskap garanterade familjens försörjning. Kvinnornas inflytande minskade därmed i och med det här nya sättet att försörja sig på. För att inte behöva försörja andras barn blev det viktigt att kontrollera kvinnornas sexualitet.

I stamsamhället kunde tusentals människor ingå. De som ingick i stammen var släkt med varandra. Eftersom det blev ett överskott av mat hade stam-

Veda, prästinna i den germanska stammen bruktererna i nordvästra Tyskland, ledde ett uppror mot romerska riket 69 e.v.t.

samhället råd med en särskild grupp av soldater som fanns i ledarens närhet när stammen var i krig.

Det tredje stadiet - hövdingadömet

Det tredje stadiet är hövdingadömet och det var också uppbyggt kring släkter, men skiljde sig från stamsamhället eftersom centralmakten var något starkare. Bestämda regler för hur en ny hövding skulle utses gjorde att det blev större stabilitet. Hövdingadömet var inte lika jämlikt som stamsamhället då människornas status rangordnades efter hur nära släkt de var med hövdingen.

Det fjärde stadiet - staten

Det fjärde stadiet är stater. I tidiga statsbildningar fanns förutom soldater också präster, skrivare, hantverkare, handelsmän, konstnärer och arbetare med flera. I det här stadiet ökade slaveriet. Med en tydlig uppdelning av arbete uppstod ett klass-samhälle med slavar i botten och rika jordägare i toppen. De flesta var dock bönder.

Gravplats från 1495 för Songhairikets förste kejsare Askia Mohammed.

I tidiga statsbildningar använde sig makthavarna av religion för att legitimera, det vill säga skapa acceptans för, statens maktutövning. Kungarna, kejsarna eller kaliferna, kunde ofta vara så kallade prästkungar, vilket innebar att de utövade både den högsta politiska och religiösa makten. I tidiga stater blev det också allt vanligare med skrivna lagar.

I en stat är det viktigt att det finns särskilda ämbets- och tjänstemän som utför centralmaktens beslut om bland annat skatter och försvar/krig. Den här gruppen av yrkesmän kallas byråkrater. I tidiga statsbildningar valdes byråkraterna ut via personliga kontakter och släktskap med de styrande. I en modern stat utses byråkraterna via kompetens, inte på grund av släkt- eller vänskap.

Varför bildas stater?

Det finns flera förklaringar till varför stater bildats.

Jordbruket När jordbruket utvecklades uppstod ett överskott av livsmedel och då blev det möjligt att försörja en styrande elit. Eliten ville stärka sin

stams eller sitt hövdingadömes makt genom att konkurrera och kriga med andra.

Skriftspråket Med skriftspråket ökade möjligheterna att samla information, till exempel om skatter som skulle betalas. Det här ökade centralmaktens möjlighet att kontrollera sin befolkning.

Geografisk avgränsning De tidigaste staterna uppstod i områden som var omgivna av öknar, berg och oceaner. Statens naturliga gränser skyddade området mot fiender.

Transporter och kommunikationer För att hålla ihop de tidiga statsbildningarna användes hästar och kameler för transporter och kommunikation.

Konkurrens och krig De som hade större militära styrkor kunde lägga under sig svagare stamsamhällen och hövdingadömen. För att undgå utplåning gav de besegrade upp sin frihet. Historiker anser att konkurrens och krig är en mycket viktig förklaring till att stater bildas, men även till att de består under lång tid.

Kvinna som kommer med mat till jordbruksarbetarna. Egypten, 1400-talet f.v.t.

Ryssland 1645.

Kontinuitet och förändring - några exempel

I Kina infördes en stark modern byråkratisk centralmakt redan under dynastin Qin (220 f.v.t.) och det systemet finns fortfarande kvar efter 2000 år. Kina uppvisar därmed en lång tid av kontinuitet. Även om det diktatoriska styret idag är helt annorlunda än det kejserliga, går det ändå att hävda att kontinuiteten i form av en diktatur består.

Många kungadömen i Europa var under medeltiden organiserade i så kallade feodalstater vilket innebar att den centrala makten var ganska svag. Feodaltherrarna styrde till stor del själva över sina områden. I Europa började en modern byråkrati under central ledning införas först från och med 1500-talet.

För Europa har kontinuiteten bestått i att det ända sedan Västroms fall (476) har varit uppdelat i många stater, idag ett drygt 40-tal. Sedan 1500-talet kallas de nationalstater. Begreppet syftar på stater med fasta gränser och en central politisk ledning.

I det arabiska kalifatet fanns det stora problem

Karta över Europa från tidigt 1500-tal.

med släktförbindelser (stammar) som konkurrerade om makten i kalifens närhet. Enigheten försvagades dessutom dels av religiös splittring mellan sunniter och shiiter och dels av att arab-er, perser och turkar stred om makten. Det stora kalifatet upplöstes 1258 då mongolerna erövrade huvudstaden Bagdad. Osmanska riket stärkte dock statsmakten igen från och med 1500-talet.

Demokrati och den moderna staten

Till demokratins idéer hör att de styrande i staten ska kunna avsättas och bytas ut av folket. Med en samhällsvetenskaplig term kallas det ansvarighet, det vill säga att de styrande är ansvariga inför folket. De demokratiska staterna är också rättssamhällen, vilket innebär att lagarna ska gälla alla, även de styrande. Om de här principerna gäller får staten en större acceptans (legitimitet) bland invånarna.

Nationalism och den moderna staten

Nationalismen uppstod i samband med och efter de amerikanska och franska revolutionerna 1776 respektive 1789. Under revolutionerna protesterade folket mot kungamakten. Den här national-

Mongolernas belägring av Bagdad 1258.

ismen förenades med krav på folkstyre och demokrati. Enligt nationalismens idé är det folkets (nationens) samtycke som ska ligga till grund för staten, inte kungars makt- och/eller arvsanspråk, men nationalism kan ha olika inriktning beroende på hur begreppet folk definieras.

Etnisk nationalism - när etniciteten är viktig

För det första kan folk syfta på en etnisk grupp där gemensamma rötter gällande historia, språk, traditioner, värderingar och/eller religion är viktiga. Språket är ofta den viktigaste delen. Nationalismen kallas etnisk eller kulturell.

Till en början var den etniska nationalismen frihetlig, folk med samma nationstillhörighet skulle få bilda egna länder. Det ledde till att folken i östra Europa gjorde sig fria och självständiga från de habsburgska (Österrike-Ungern) och osmanska (Turkiet) imperierna. Det första landet som blev självständigt från det osmanska imperiet var Grekland (1830). De två imperierna upplöstes helt efter första världskriget 1918. Det habsburgska kejsar-

"We the People" är de inledande orden i den amerikanska författningen som började gälla 1789. Statsnationalism i USA.

dömet splittrades då upp i de nya staterna Jugoslavien, Tjeckoslovakien, Ungern och Österrike. Osmanska rikets områden i Mellanöstern kom under brittisk och fransk kontroll (Irak, Syrien, Libanon och Palestina). Nationalismen fungerade här splittrande för de befintliga imperierna.

Statsnationalism - när etniciteten är underordnad

För det andra kan begreppet folk syfta på alla människor som är medborgare i en stat oavsett etnicitet. Den här formen av nationalism kallas statsnationalism och det är staten som är den enda faktorn, inte den etniska tillhörigheten. Ofta är den etniska mångfalden i landet en viktig grund för den nationella identiteten.

Statsnationalism var drivande i de franska och amerikanska revolutionerna. Nationalismen var frihetlig med demokratiska idéer. Fransmän och amerikaner avskaffade kungamakten (den franska och den engelska). I amerikanernas fall var det även ett befrielsekrig mot den brittiska kolonialmakten.

Tyskar, ungrare, tjecker, polacker, rusiner, rumäner, serber, kroater, slovener, slovakar, siebenbürgensachsare och italienare i Österrike-Ungern 1878.

Enande nationalism och chauvinism

Nationalism kan också fungera enande. Tyskarna var efter Napoleonkrigen splittrade i 39 olika furstendömen. Genom tre krig (mot Danmark 1864, Österrike 1866 och Frankrike 1871) enades Tyskland till ett kejsardöme 1871. I likhet med Tyskland enades också Italien till en stat 1861.

Nationalismen hade vid det här laget blivit en nationalism av typen ”vi är bäst” (chauvinism) och användes då också av imperialistiska stater som England och Frankrike. Senare kom den här chauvinistiska nationalismen att ingå i både den tyska nazismen och den italienska fascismen. Det var en förtryckande och aggressiv nationalism.

Nation, stat och land

Nation kan betyda två saker. Den ena betydelsen är folk. Skottar, ester och kurder kan exempelvis benämnas folk. Den andra betydelsen är stat (som kan bestå av flera folk). Om ett folk bildar en egen stat används ordet nation i meningen stat.

Skottland, Estland och Kurdistan kan också ses som länder. Begreppet land kan syfta på en stat, men också endast på ett geografiskt område. Est-

Tyska kejsardömet utropas i spegelsalen i Versailles utanför Paris 1871.

land som 1940-1991 var ockuperat sågs åtminstone av de flesta ester, även under den tiden, som ett land, men det var ingen stat. Kurderna som idag bor i Turkiet, Irak, Iran och Syrien kallar det geografiska område de bor i för Kurdistan. Många kurder kämpar och drömmer om att också få bilda en stat. En del skottar vill bilda en självständig stat.

Nationalism under 1900- och 2000-talen

Nationalismen har varit en viktig faktor när stater har bildats. Efter första världskriget var tanken att gränsdragningen för de nya staterna i Östeuropa skulle ske enligt nationalismens princip, men det skedde inte överallt. Sovjetunionens, Jugoslaviens och Tjeckoslovakiens upplösning under 1990-talet var till stor del en följd av nationalismens splittande effekter.

Nationalismen spelade en viktig roll i afrikanernas befrielsekamp efter andra världskriget. Det gällde att få olika stammar att känna samhörighet.

I till exempel Vietnam och Kuba förenades kampen för nationellt självbestämmande med kommunistisk ideologi.

Tysk kvinna hyllar de tyska soldaterna på en militärparad i Berlin 1940 efter invasionen av Frankrike.

JÄMSTÄLLDHET

Jämställdhet betyder jämlikhet mellan kvinnor och män. I de flesta länder används begreppet jämlikhet mellan könen. Det råder jämställdhet när kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter.

Utbildning och skola

Historiskt sett har få människor haft tillgång till utbildning, oavsett kön. Kvinnor inom adeln kunde få lära sig hur ett gods skulle skötas eftersom maken kunde befinna sig i krig, men de allra flesta människorna utbildades i ett visst yrke av sin mor eller far.

Det finns flera exempel på kvinnor inom överklassen som utbildades i smyg av sina fäder. En av dem är japanskan Murasaki Shikibu (978-1016) som anses ha skrivit världens första roman.

I de flesta av Europas länder infördes obligatorisk skola för pojkar och flickor under 1800-talet. Högre utbildning var dock länge stängd för flickor. Marie Curie (1867-1934), som fick Nobelpris

i både fysik och kemi, studerade i smyg i Polen innan hon fortsatte sina studier i Frankrike. I västvärlden är kvinnliga studenter numera i majoritet inom de flesta ämnen.

Idag är det fortfarande många barn som inte får gå i skolan. Om föräldrar endast har råd att låta ett barn gå i skolan prioriteras pojkar, bland annat på grund av värderingar om att flickor inte bör gå i skolan. Många kvinnor är därför outbildade och fastnar i fattigdom.

Skilsmässa

Rätten till skilsmässa var länge begränsad i många samhällen. Det berodde på att äktenskapet var en del i hur arbetet organiseras, hur jorden ärvdes och hur släkter knöts samman och inte grundad på kärlek.

Generellt sett har det varit lättare för män att begära skilsmässa. Filippinerna och Vatikanstaten är idag de enda staterna i världen som förbjuder skilsmässa.

Murasaki Shikibu anses ha skrivit världens första realistiska roman.

Prinsessan Diana och prins Charles gifte sig 1981 och skilde sig 1996.

Politik

I demokratiska länder ökar andelen kvinnor i parlament och regeringar. Fler och fler stats- och regeringschefer är kvinnor, till exempel statsminister Sanna Marin i Finland och premiärminister Jacinda Ardern i Nya Zeeland.

Ekonomi

Kvinnor tjänar i genomsnitt mindre än män. Det beror bland annat på patriarkala strukturer, att kvinnor är överrepresenterade i lågavlönade yrken och använder mer av sin tid till oavlönat hemarbete.

Skamkulturer leder till våld mot kvinnor

Skamkulturer, eller så kallade "hederskulturer", finns i hela världen, men är mer utbredda kring Medelhavet, i Mellanöstern och delar av Asien. Idén bakom skamkulturerna är att bevara grupp-

Margaret Thatcher, här med sin regering, var premiärminister i Storbritannien 1979–1990.

ens heder på bekostnad av den enskilde individens frihet. Personer som inte anses uppfylla gruppens heder kan utsättas för hedersförtryck.

I skamkulturer är det vanligt att kontrollera ungdomars och unga vuxnas sexualitet, främst kvinnornas. Det kan innebära att flickor inte får klä sig som de vill och inte heller får välja vänner själva, att deras fritidssysselsättningar begränsas och att de förväntas vara oskulder när de gifter sig. De som motsätter sig förtrycket kan uteslutas ur gruppen, utsättas för våld och ibland till och med mördas.

Våldet drabbar både barn, kvinnor och män, men främst kvinnor. I "hedersrelaterat" våld är det ofta flera gärningspersoner som har planerat dådet tillsammans.

Extrem kontroll av kvinnors sexualitet

Könsstympning förbjuds i allt fler länder, till exempel i Sudan 2020, men förekommer fortfarande i delar av Afrika och Mellanöstern. Syftet är att förhindra sexuell njutning hos kvinnorna för att på så sätt kontrollera deras sexualitet. Könsstympning kan leda till psykiska och fysiska problem under hela livet.

Manifestation på den internationella dagen mot våld mot kvinnor. Turkiet, 25 november 2019.

KÄLLKRITIK

Källkritik innebär att kritiskt undersöka om en källa går att lita på eller inte.

Trovärdighet

En källa som går att lita på kallas trovärdig. För att bedöma om en källa är trovärdig används fyra kriterier.

1. Äkthetskriteriet

Alla källors äkthet måste kontrolleras. För skriftliga källor går det till exempel att ställa följande frågor. Vem har skrivit texten? I vilket syfte har texten skrivits? Är källan äkta eller är det en förfälskning?

2. Samtidskriteriet

Är källans författare samtida med innehållet i källan? Ju kortare tid som har passerat mellan händelsen och källans tillkomst, desto trovärdigare är uppgifterna.

3. Beroendekriteriet

När författaren till en källa är ett ögonvittne, en så kallad primärkälla, har källan ofta en hög trovärdighet. Om författaren till källan däremot är beroende av vad någon annan har berättat, blir det en sekundärkälla.

4. Tendenskriteriet

Vill författaren till källan påverka läsaren på något sätt? Kan författaren ha ett personligt, politiskt eller ekonomiskt intresse av att påverka läsaren? Information som framförs ensidigt kallas tendentiös.

Som ett troligt offer åt okända makter blev en 19-årig kvinna avrättad och nedlagd i Rogestorps mosse en sensommardag för 5000 år sedan. Med benen bundna drunknade hon i den grunda sjön.

Ny datering

Den nya dateringen (C14) visar att Hallonflickan levde 700 år tidigare än vad vi trott, det vill säga 3700 f.Kr.

När dog Hallonflickan? Vilken källa stämmer?

- Röd skylt på Falbygdens museum.
- Pärm på Falbygdens museum.
- Tv-programmet *De första svenskarna* från 2019.
- Informationsskylt vid fyndplatsen.

"Restes till jägarnas ära 1958". Jägarna var finländare, utbildade i Tyskland, som stred på de vitas sida i finska inbördeskriget. Vasa, Finland.

Källors relevans

Om en källa går att använda för att få historisk kunskap om en viss historisk händelse har den relevans. Att en källa har relevans innebär att de frågor som undersöks kan besvaras med hjälp av källan.

Historiker tolkar källmaterial

Alla bearbetningar som historiker gör av primär- och sekundärkällor utgår från ett perspektiv, det vill säga från det sättet som historikern tolkar källmaterialet. När vetenskapliga bearbetningar görs ska det dock inte finnas någon förutbestämd avsikt att stödja en viss källa. Det kan ofta vara svårt att dra gränsen mellan ett vetenskapligt och ett så kallat ideologiskt historiebruk. Det senare har som syfte att legitimera och stödja en viss part i en konflikt.

Vetenskaplig ansats

I historia innebär en vetenskaplig ansats att så sant och objektivt som möjligt beskriva och förklara historien. Vetenskaplig historieskrivning kännetecknas av att den utsätts för hård kritisk granskning, särskilt vad gäller användandet av källor.

En del sekundärkällor har dock varken en vetenskaplig ansats eller en ideologisk utgångspunkt. De är helt enkelt slarvigt tillkomna utan större efterforskning.

Aktuella sekundärkällor

I skolans historieundervisning används oftast sekundärkällor, såsom läroböcker. Sekundärkällor är böcker och artiklar som bygger på tidigare utforskade primärkällor och andra sekundärkällor.

Böcker och artiklar som nyligen har skrivits utgår förhoppningsvis från den senaste forskningen. En senare sekundärkälla med hög kvalitet är därför att föredra framför en äldre eftersom det kan ha framkommit nya fakta.

Källkritik och historiebruk - ett exempel

De vita vann det finska inbördeskriget 1918. Historieskrivningen i Finland om kriget präglades länge av ett ideologiskt historiebruk i stället för ett vetenskapligt. Hyllandet av segern manifesterades genom frihetsmonument och hjältestatyer på väl synliga platser. Förlorarna tilläts inte att offentligt visa sin sorg, vilket är en form av icke-bruk av historia.

Historikern Ulla-Maija Peltonen berättar i sin bok *Historiesbruk i Norden* hur det uppstod en inofficiell minneskultur för förlorarsidan. Avrättningsplatser, till exempel i skogen, märktes ut genom att träd barkades av och kvistarna på träden togs bort. Det kan ses som ett existentiellt historiebruk.

KÄLLKRITISKT OM SEKUNDÄRKÄLLOR

Här följer sex exempel på sekundärkällor som beskriver finska inbördeskriget 1918.

aftenbladet.se/nyheter/kolumnister/a/21mv8q/rodamot-vita-dodade-40-000

Personer till höger talar gärna om ”frihetskriget”, ”de rödas uppror” eller ”medborgarkriget”. På vänsterhåll säger man ”klasskriget”, ”arbetarnas försvarskamp” eller ”finska revolutionen”. De som vill vara neutrala talar om ”kriget 1918” eller ännu mildare ”händelserna 1918.”

smvu.se/1918-finska-frihetskriget-fi

De röda erhöll visst stöd från den nyinrättade bolsjeviska regimen i Ryssland, medan de vita fick stöd från Tyskland och i begränsad utsträckning av Sverige. [...] Sammantaget dog omkring 37 000 personer i samband med kriget. Av dessa var det drygt 20 000 från den röda sidan som arkebuserades eller avled i de fångläger som upprättades av den vita sidan.

Boken *Finlands politiska historia* (Seppo Hentilä m. fl. och Schildts Förlags AB, 2000)

Ordet medborgarkrig brukades medan det ännu pågick på båda sidor om fronten. [...] Termen medborgarkrig upplevde en verklig renässans på 1960-talet, då den lyftes fram som en allmän benämning på det som inträffat 1918 av en historieskrivning som eftersträvade att vara neutral och förstå båda sidorna.

socialisterna.org/finland-1918-hur-kunde-den-vita-terrorn-segra

Totalt beräknas antalet ryska soldater som ingick i de röda gardena till dryga 1 000, vilket ska jämföras med att den tyska imperialismen totalt skickade 12 000 soldater till Finland för att strida med de vita. Till det kunde den vita sidan tillgodoräkna sig över 1 200 hemvändande soldater från Jägarörelsen i Tyskland samt de totalt 1 000 man som tjänstgjorde i ”den svenska brigad” som högern i Sverige satte ihop för att stödja kontrarevolutionen i Finland samt ytterligare flera hundra svenska officerare och underofficerare som anslöt sig direkt till den vita armén.

so-rummet.se/kategorier/finska-inbordeskriget

Kriget utkämpades mellan de röda, som bestod av finska socialister och ryska stödtrupper, och de vita som utgjordes av den borgerliga regeringens soldater och utländska stödtrupper (bl.a. 1 200 svenska frivilliga).

veteraanienperinto.fi/vepe/index.php/SE/aren-infor-sjalvstadingheten-2/itsenaistymisen-jalkeen-2/krigets-namn-2/index.html

Det vita Finland förde frihetskrig och det röda Finland medborgarkrig. På vardera sidan stred finländare, som ville ha självständighet för Finland. [...] Motstridigheten kan lösas enbart genom att använda sig av benämningen frihetskrig-medborgarkrig som vardera parten och hela Finlands folk respekterar.

UPPGIFT: KÄLLKRITISKT OM SEKUNDÄRKÄLLOR

1. Vilka stred på den vita sidan? På den röda?
2. Vilka vill/ville förklara den väpnade konflikten i Finland i början av 1918 som
 - a) ett frihetskrig?
 - b) ett medborgarkrig?
 - c) ett inbördeskrig?
 - d) en revolution/ett klasskrig?
3. Välj ut ett historiskt ämne från till exempel Nationalencyklopedin, Wikipedia, populärhistoria.se eller en historiebok. Jämför två av sekundärkällorna med varandra genom att ställa följande frågor. Har författaren en vetenskaplig ansats? Är texten objektiv? Om nej, påverkar det trovärdigheten?

AKTÖRS- OCH STRUKTURPERSPEKTIV I EN SEKUNDÄRKÄLLA

Det går att utgå från många olika perspektiv när historia berättas. Här diskuteras två av dem, aktörs- och strukturperspektivet.

Aktörsperspektivet

Att utgå från ett aktörsperspektiv när historien förklaras innebär att fästa stor vikt vid individers eller grupper av individers avsikter och handlande. Med aktörer menas alltifrån enskilda personer till små eller stora organisationer och även stater som agerar genom sina regeringar eller ledare.

I historieundervisningen låg fokus länge på betydelsefulla personer. Risker med ett aktörsperspektiv är att bakomliggande orsaksfaktorer i form av mer djupgående samhällsförhållanden missas.

Strukturperspektivet

Att utgå från ett strukturperspektiv innebär i stället att ekonomiska, politiska eller kulturella samhällsförhållanden betonas. Även idéer och naturgivna faktorer ingår i samhällets bakomliggande struktur.

När till exempel orsakerna till franska revolutionen ska förklaras söks svaren ofta i det feodala systemet än i kungens eller drottningens agerande. Med det här sättet att se på historiska förändringar har den enskilda individen litet inflytande. Personernas handlingar ses som en effekt av bak-

omliggande orsaksfaktorer. Risker med ett strukturperspektiv är att historien ses som att den går i en förutbestämd riktning oavsett hur individerna agerar.

Vad är det som driver historien framåt?

Aktörs- och strukturperspektiven utesluter inte varandra. Båda behövs för att förklara vad som har hänt. Individers handlingar är en följd av samhällsförhållanden och strukturer kan förändras genom aktörers ageranden. Det råder ett samspel och en växelverkan mellan aktörer och strukturer.

Vilken betydelse hade Emmeline Pankhursts arbete för kvinnlig rösträtt? London, 1914.

UPPGIFT: AKTÖRS- OCH STRUKTURPERSPEKTIV

1. Hur har till exempel Jeanne d'Arc, Qiu Jin, Emmeline Pankhurst, Golda Meir och Wangari Maathai påverkat historien?
2. Ta reda på vilka aktörs- och strukturperspektiv som framkommer i den här läroboken, ett uppslagsverk, en artikel i en historietidning eller en äldre persons berättelse.
3. Vilka för- och nackdelar ser du med att förklara historien i ditt valda exempel utifrån de olika perspektiven?
4. Kan du ge förslag på ett annat sätt att framställa historien i det du har undersökt?

FLER ORD OCH BEGREPP

LÅNGSIKTIGA HISTORISKA FÖRÄNDRINGSPROCESSER

Absolutismens tid Tiden då enväldshärskare präglade Europas stater under 1500 - 1700-talen.

Agrara revolutionen En jordbruksrevolution, som påbörjades i västra Europa under 1700-talet, med en ökad jordbruksproduktion som följd.

Civilisation Ungefär samma sak som samhälle och högkultur.

Demilitarisering Avmilitarisering.

Denazifiering De allierades arbete med att få bort all nazism från Tyskland och Österrike efter andra världskriget.

Dendrokronologi Datering av trä med hjälp av dess årsringar.

Diskurs Det som sägs, tycks och kan tänkas om företeelser, till exempel under en historisk epok.

Dynasti En härskarsläkt där makten går i arv.

Élysée-fördraget Ett tysk-franskt vänskapsfördrag från 1963.

Forna civilisationer Komplexa samhällen som fanns för länge sedan.

Gamla världen Den del av världen som var "känd" innan Amerika och Oceanien "upptäcktes".

Högkultur Civilisation. Begreppet civilisation används idag hellre än högkultur eftersom det anses finnas etnocentriska värderingar i begreppet högkultur.

Intentionsförklaring Motivförklaring. Förklaringar till historiska händelser och företeelser.

Internationalism Förespråkandet av samarbete mellan stater.

Kausalförklaring Orsaksförklaring. A hände före B och att A krävdes för att B skulle inträffa.

Kol-14-metoden Åldersdatering av organiskt material som är upp till 30 000 år gammalt.

Narrativ Berättande.

Nya världen Eurocentrisk benämning på Amerika och Oceanien efter "upptäckten" av dessa områden.

Samhälle En grupp människor som lever organiserade tillsammans under en längre tid.

Satellitstat En självständig stat som i realiteten kontrolleras av en angränsande stormakt.

Seminomadisk Halvnomadisk. Försörjning sker genom en blandning av nomadiskt och bofast liv.

Trümmerfrauen (ruinkvinnor) Tyska och österrikiska kvinnor som röjde upp i ruinerna efter andra världskriget.

Urkund Ursprunglig informationskälla.

1800- OCH 1900-TALEN I VÄRLDEN OCH SVERIGE

Aggressiv utrikespolitik Att med hot och våld få igenom sina utrikespolitiska mål.

Annektera Att ockupera en del av ett annat land och göra det till en del av sitt eget land.

Trümmerfrauen. Berlin, 1948.

Arabiska våren Politiska protester i arabiska länder med början 2010.

Avkolonialisering Tidigare kolonier blir självständiga stater.

Baltutlämningen Utlämning av 146 balter från Sverige till Sovjetunionen. De hade stridit på Tysklands sida i andra världskriget.

Berlinkonferensen Ett möte i Berlin 1884 - 1885 då ledarna för Europas stormakter kom överens om hur uppdelningen av Afrika skulle gå till.

Boxarupproret Ett uppror i Kina 1898 - 1901 mot det ökade utländska inflytandet.

Brott mot mänskligheten Mord, folkmord, slaveri, deportationer, tortyr, våldtäkt med mera.

Deportation Tvångsförflyttning av en individ eller grupp.

Dödsmarscher Människor tvingas ut på så svåra och långa vandringar att de flesta dör längs vägen.

Fascism En antidemokratisk ideologi inspirerad av nationalismen och konservatismen. Människor anses vara ojämlika och ha olika värde.

Folkfördrivning Tvångsförflyttning av många människor i syfte att lättare kunna kontrollera ett område.

Freden i Örebro Freden mellan Sverige och Storbritannien som undertecknades 1812. Inte ett enda skott avlossades i "kriget".

Gröna vågen Många unga familjer flyttade från städerna ut på landet på 1970-talet.

Hattar och mössor Namn på partier i Sverige under frihetstiden.

Illiberal demokrati Demokrati med allmänna val och majoritetsbeslut, men utan skydd av minoriteter.

Iran-Irak-kriget Kriget mellan Irak och Iran 1980 - 1988.

Järnridån Den hårt bevakade gränsen mellan Väst- och Östeuropa 1945 - 1991.

Kjelfreden Freden mellan Sverige och Danmark 1814.

Kommunism En ideologi som strävar efter att skapa ett klasslöst samhälle där allt ägs gemensamt.

Konservatism En politisk ideologi som är för långsamma förändringar i samhället. Var och en har sin plats i samhället.

Kuwaitkriget Kriget mellan Irak och USA-ledd allians 1990 - 1991. Även kallat gulfkriget.

Kvinnokrigen i Nigeria Upproret 1929 där tiotusentals nigerianska kvinnor protesterade mot briterens politik.

Lebensraum "Livsrum". Nazismens tanke om att fördriva folken i Östeuropa för att ge plats åt tyskar.

Liberal demokrati Fri- och rättigheter som yttrandefrihet, organisationsfrihet, pressfrihet och rätt att ställa upp i val utgör viktiga delar av demokratin.

INSTUDERINGS- FRÅGOR

Frågorna är numrerade efter vilken sida svaren står på i boken. Svaren till frågor markerade med en asterisk (*) finns inte i boken. Frågorna kan lösas enskilt, i grupp eller diskuteras tillsammans i klassen.

LÅNGSIKTIGA HISTORISKA FÖRÄNDRINGSPROCESSER

- 6 a) Vad är en historisk förändringsprocess?
- b)* På vilket sätt var införandet av mobiltelefoner både förändring och kontinuitet?
- 7 a) Vilka var orsakerna till det första världskriget?
- b) Vilka konsekvenser fick det första världskriget?
- c) Vad är en tändande gnista i ett historiskt sammanhang?
- d)* Välj ut en av de stora 1900-talshändelserna och resonera om konsekvenserna.
 - För vem/vilka var händelsen positiv på kort sikt? På lång sikt?
 - För vem/vilka var händelsen negativ på kort sikt? På lång sikt?
 - Skotten i Sarajevo (1914)
 - Oktoberrevolutionen (1917)
 - Penicillinets upptäckt (1928)
 - Svarta tisdagen (1929)
 - Attacken mot Pearl Harbor (1941)
 - D-dagen (1944)
 - Atombomben över Hiroshima (1945)
 - Bildandet av staten Israel (1948)

- Den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna (1948)
- Månlandningen (1969)
- Berlinmurens fall (1989)
- 11 september-attackerna (2001)

ATT SKRIVA HISTORIA

- 8 a) Vad innebär det att historiker skriver historia?
- b) Vilka kriterier undersöks när källkritiska frågor ställs?
- c) Vilka kan vara aktörer i historia?
- 9 a) Vad är ett strukturperspektiv?
- b)* Vad hade hänt om Adolf Hitler inte hade funnits?

HISTORISK EMPATI

- 10 a) Vad är historisk empati?
- b) Vad är det för skillnad på dominerande normer och dominerande värderingar?
- 11 a)* Bank of England bad 2020 om ursäkt för sin roll i slaveriet. Resonera kring osmansk och arabisk slavhandel (1450-1800) och den transatlantiska slavhandeln (1500-1850) utifrån följande frågeställningar.
 - Bör man be om ursäkt för historiska oförrätter?
 - Vem/vilka bör då be om ursäkt?
 - Vem/vilka ska ursäkten riktas till?

EPOKER - ETT HISTORISKT TIDSBEGREPP

- 12 a)* Lever vi i ett industrisamhälle idag?
Vilka är i så fall *vi*?
- b)* Vilket tidsintervall menas med följande uttalanden? Vad tror du?
- Örebro kommun om coronaläget:
”Aldrig skett i modern tid”
 - Digitaliseringen är den mest omvälvande samhällsförändring som skett i modern tid.
 - I modern tid har fackförbund ofta kritiserats för att strejka för sällan.
- 13 a) Vad heter epoken vi lever i nu?
- b)* Vad kommer epoken vi lever i nu att kallas om några hundra år? Vad tror du?

STATSBILDNING

- 14 a) Vad är statsbildning?
- b) Ange fyra stadier av samhällsutveckling.
- 15 a) Vilken förändring ledde till att stam-samhället uppstod?
- b) Varför blev det viktigt att kontrollera kvinnornas sexualitet när jordbruket introducerades?
- 16 a) Ange några skillnader mellan tidiga och moderna stater.
- b) Ge några förklaringar till varför stater bildas.
- c)* Välj ut en stat som har bildats under de senaste 100 åren. Varför bildades just den staten?
- 17 a) Ange sådant som ger stater legitimitet bland invånarna.
- 18 a) Vad är det för skillnad mellan etnisk nationalism och statsnationalism?

- 19 a)* Vad är det som enar Sverige som stat?
- b)* Vilka argument förs fram för att Belgien ska delas i två nya stater?

MAKT

- 20 a)* Ge exempel där det finns stora makt-skillnader. Är det bra eller dåligt att dessa maktskillnader finns?
- b) Vilka former av makt kan undersökas i historia?
- 21 a) Varför fanns det troligen ingen ojämlikhet i jägar- och samlarsamhället?

JORDBRUKETS UTVECKLING

- 22 a) När uppstod jordbruket?
- b)* Vad är det för skillnad på att tämja och domesticera djur?
- c) Ange några för- och nackdelar med monokulturer.
- 23 a)* Vilken stor förändring i jordbruket förändrade människornas levnadsvillkor mest? Vad tror du?
- 24 a)* Vad menas med ordspråket ”Vi lär av historien att vi inte lär något av historien.”?

BEFOLKNINGSUTVECKLING

- 26 a)* Ange några folkgrupper som lever som nomader idag.
- b) Vad är kollektivt lärande?
- 27 a)* Beskriv skillnaden på Thomas Robert Malthus och Ester Boserups syn på jordbruk och befolkningstillväxt.
- b) Ange några faktorer som förklarar den stora befolkningsökningen de senaste 250 åren.

PERSONREGISTER

KVINNOR

Hallonflickan (ca 3700 f.v.t.)	88	Sophie von Chotek (1868-1914)	9
Nesitanebtashru (ca 1000 f.v.t.)	22	Emily Davison (1872-1913)	100
Veleda (ca 70 e.v.t)	15	Alexandra Kollontajs (1872-1952)	36
Murasaki Shikibu (978-1016)	56	Kerstin Hesselgren (1872-1962)	75
Hildegard von Bingen (1098-1179)	36	Qiu Jin (1875-1907)	92
Birgitta Birgersdotter (ca 1303-1373)	87	Margaret Sanger (1879-1966)	36
Hedvig av Polen (1373-1399)	33	Elin Wägner (1882-1949)	74
Jeanne d'Arc (ca 1412-1431)	92	Gabrielle "Coco" Chanel (1883 - 1971)	93
Isabella I av Kastilien (1451-1504)	33	Elise Ottesen Jensen (1886 - 1973)	93
Barbro Stigsdotter (ca 1472-1528)	85, 108	Nanna Svartz (1890 - 1986)	93
Elisabet I (1533-1603)	8	Klara Morell (1893-1950)	83
Kristina (1626-1689)	85	Golda Meir (1898-1978)	92
Maria Sofia de la Gardie (1627 - 1694)	93	Greta Garbo (1905-1990)	85
Christina Piper (1673 - 1752)	93	Hannah Arendt (1906-1975)	92
Annicka Nilsdotter (1700-tal)	97	Ester Boserup (1910-1999)	107
Ingebor Biörnsdotter (1700-tal)	97	Hedy Lamarr (1914 - 2000)	93
Eva Ekeblad de la Gardie (1724 - 1786)	93	Margaret Thatcher (1925-2013)	57
Katarina II av Ryssland (1729-1796)	33	Macha Rolnikas (1927-2016)	94
Maria Christina Bruhn (1732 - 1802)	93	Katarina Taikon (1932-1995)	75
Olympe de Gouges (1748-1793)	30	Corazon Aquino (1933-2009)	13
Lucretia Mott (1793-1880)	31	Laila Ohlgren (1937 - 2014)	93
Ada Lovelace (1815-1852)	41	Ellen Johnson Sirleaf (1938-)	53
Elizabeth Cady Stanton (1815-1902)	30	Wangari Maathai (1940-2011)	92
Florence Nightingale (1820 - 1910)	93	Karen Armstrong (1944-)	20
Eugénie de Montijo (1826-1920)	49	Mary Kaldor (1946-)	58
Cixi (1835-1908)	35	Hillary Clinton (1947-)	31
Viktoria av Storbritannien (1837-1901)	51	Ulla-Maija Peltonen (1952-)	89
Josephine Cochrane (1839 - 1913)	93	Benazir Bhutto (1953-2007)	11
Wilhelmina Skogh (1850 - 1926)	93	Anna Lindh (1957-2003)	65
Anna Whitlock (1852 - 1930)	93	Diana, prinsessa av Wales (1961-1997)	56
Karolina Widerström (1856 - 1949)	93	Michelle Obama (1964-)	30
Clara Zetkin (1857-1933)	59	Jacinda Ardern (1980-)	57
Emmeline Pankhurst (1858-1928)	92	Samar Badawi (1981-)	31
Selma Lagerlöf (1858-1940)	74	Sanna Marin (1985-)	57
Daisy Greville (1861-1938)	98	Nadia Murad (1993-)	54
Marie Skłodowska Curie (1867 - 1934)	56	Nasoin Akhter (2000-)	33

MÄN

Hammurabi (ca 1792-1750 f.v.t.)	44	Per Albin Hansson (1885-1946)	64, 65
Konfucius (ca 551-479 f.v.t.)	54	August Viklund (1888-1980)	83
Johannes Gutenberg (ca 1400-1468)	40	Mao Zedong (1893-1976)	43
Muhammad I Askia (1442-1538)	15	Ruben Rausing (1895 - 1983)	93
Ferdinand II av Aragonien (1452-1516)	33	Balzar von Platen (1898 - 1984)	93
Nicolaus Copernicus (1473-1543)	40	Deng Xiaoping (1904-1997)	43
Gustav Vasa (1496-1560)	85, 108	Salvador Allende (1908-1973)	53
Galileo Galilei (1564-1642)	41	August Landmesser (1910-1944)	10
Thomas Hobbes (1588-1679)	14	Michel Foucault (1926-1984)	20
Edward Colston (1636-1721)	79	Ingvar Kamprad (1926-2018)	93
Olof Håkansson (1700-tal)	96	Olof Palme (1927-1986)	65
Immanuel Kant (1724-1804)	30	Lars Hammarén (1946-)	97
James Watt (1736-1819)	41, 93	Seppo Hentilä (1948-)	91
Gustav III (1746-1792)	60	Charles, prins av Wales (1948-)	56
Ottobah Cugoano (ca 1757- efter 1791)	95	António Gueterres (1949-)	59
Karl XIV Johan (1763-1844)	60, 61	Klas-Göran Karlsson (1955-)	78
Thomas Robert Malthus (1766-1834)	107		
Napoleon Bonaparte (1769-1821)	52, 60, 110		
Gustav IV Adolf (1778-1837)	60, 74		
Otto von Bismarck (1815-1898)	44		
Alfred Nobel (1833 - 1896)	93		
Helge Palmcrantz (1842 - 1880)	93		
Carl Daniel Ekman (1845 - 1904)	93		
Gustaf de Laval (1845 - 1913)	93		
Lars Magnus Ericsson (1846 - 1926)	93		
Alexander Graham Bell (1847-1922)	41		
Johan P Johansson (1853 - 1943)	93		
Jonas Wenström (1855 - 1893)	93		
Will Thorne (1857-1946)	98, 99		
Gustav V (1858-1950)	74, 75		
Hjalmar Branting (1860-1925)	74		
Franz Ferdinand (1863-1914)	9		
Gustaf Dalén (1869 - 1937)	93		
Vladimir Lenin (1870-1924)	9, 52, 62, 75, 86		
Carl Grimberg (1875-1941)	78		
Sven Wingquist (1876 - 1953)	93		